

SZELLELEM

ÉS ÉLET

szerkeszti:

BARTÓK GYÖRGY

1-3

TANKÓ BÉLA: Az igaz, jó és szép.

SULICA SZILÁRD: A modern plagizátor lélektana.

REÖK IVÁN: A szellemi lények problémája.

MAKKAI ERNŐ: Adatok Fogarasi Pap József életéhez és munkásságához.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok.

SZELLEM ÉS ÉLET

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PHILOSOPHIAI INTÉZETÉNEK KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG : KOLOZSVÁR
PHILOSOPHIAI INTÉZET : MAJÁLIS-U. 37.
FELELŐS KIADÓ : MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGY
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DÍJ :
EGY ÉVRE 12 P. EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 6 P.
CSEKKSZÁMLA : 11.333
FŐBIZOMÁNYOS : KOLOZSVÁR, MINERVA KÖNYVKERESKEDÉS

E FÜZET MUNKATÁRSAI:

TANKÓ BELA e. ny. r. tanár, Debrecen, Egyetem.
SULICA SZILÁRD e. ny. r. tanár, Kolozsvár, Egyetem.
REÖK IVÁN sebészorvos, Budapest, VI., Andrási-u. 32.
MAKKAI ERNŐ e. gyakornok, Kolozsvár, Egyetem.
SZABÓ JÓZSEF e. magántanár, Budapest, XII., Kléh István-u. 3/b.
DEAK GÁBOR ref. lelkész, Kolozsvár, Egyetem.

A CIMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

VII. ÉVF., 1—3. SZÁM.

KOLOZSVÁR, 1944. JÚNIUS

Az igaz, jó és szép.

Az első hallásra minden gondolkozó elmében azt a sejtést ébresztik fel ezek a szavak, hogy bennök az élet legmélyebb jelentései tömörülnek, — kevés utánagondolás és meggyőző arról, hogy valóban a világmagyarázat végső fogalmai közé tartoznak, ha egyéb nem, ráeszméltet az a tanulság, melyet az értékelő tudat vallomása ad: mert a reflexió első percétől nem szünt meg az igazi „szent háromságnak“ hirdetni e három fogalom tartalmát és jelentőségét, főleg ott, ahol az egyházak szentháromság-tanához (nemcsak a ker. egyházakéhoz) — akár az egyházak hibájából, akár a töprengőkéből — nem volt könnyű megtalálni az utat. Egyenként és együtt hódítóan éreztetik végső törzsforgalom voltukat, s azt, hogy valamelyikük az alapvető, a többit is biztosító erő jelenti, — melyik lehet az? az igaz-e, vagy a jó, vagy talán éppen a szép? — Nézzük meg őket egyenként, hátha sikerül összefüggésüket s jelentéseiket megállapítani?

1.

Az igaz, vagyis az igazság, úgy tetszik, a leghódítóbban érezteti ezt az alapvető fontosságát: az igazság a világmindenség fenntartó alapvalósága, mélyen a felszín alatt élő lényeges mivolta, az az erő, amely összetartja a muló jelenségeket, — a világ összeomolhatik, az igazság megmarad, hozzá fellebbezzük meg a tévedő és botladozó emberi ítélet szándékos vagy szándéktalan tévedéseit. Az emberi értékelés fejlődésének egyik biztos mértéke annak a meggyőződésnek tisztulása, hogy olyan világ, amelyben nincs igazság, nem érdemli meg, hogy legyen — innen a mély értelmű tétel igazsága: *fiat justitia, pereat mundus*, mert a justitia éppen az igazság megvalósításának öntudatos, akaratos szolgálata.

Ezért meghökentően, vagy éppen a kétségbeesést felidézően hathat, ma is, amint hatott, csakugyan, a történelem folyamán nem egyszer, mikor valaki ráeszmélt s eszméltet másokat, hogy *az igazság nem a dolgokban van*, hanem a dolgokról szerezhető ismeretben, — hogy nem a dolgok igazak, hanem a róluk való ismeret lehet az. Pedig az európai gondolkozás történetében nem valami apró-cseprő elmélkedő lepte meg a világot ezzel a tétellel, mintha ilyen rikító állítással

kellett vona magára hívni a figyelmet, mert aki tételbe foglalta ezt a mélységes felismerést, nem kisebb valaki volt, mint *Aristoteles* s ő is már a Sokrates-Platon fölfedezését elemzi s rögzíti meg, mikor kimondja, hogy az igaz — az ismeret jelzője, *értékjelzője*, nem a dolgoké.¹ Hova lesz így az igazság kozmikus hatalma? világtényező volta? Elvész talán?

Dehogy. Ez a mélyértelmű ráeszmélés az igazság természetére és megnyilatkozása, *érvényesülése* módjára, nem csökkentette az igazság világ-jelentőségét, hanem megállapította az ismerés óriási fontosságát és jelentőségét: az igazság megmarad világbíró erőnek, kozmikus hatalomnak, de az igazsághoz csak az ismerésnek s az ismeréssel lehet eljutni, ez jelenti az ismerés kiváltságos szerepét az emberi élet egész *oikonomiájában*: az a tény, hogy az ismeret az egyetlen út az igazsághoz, s ezzel a rendkívül összetett és sokrétű folyamat, mely az első, véletlen és taláломra gyűlt tapasztalatoktól a tervszerű és módszeres magyarázattal való megteljesedésig tisztul, a világ meghódításának és igazi birtokbavételének eszközévé mélyül és nemesedik, — az igazságból annyi lehet birtokunkká, amennyinek megismerésére becsületes gond és szorgalom eljuttat, sem több, sem kevesebb. Az *Aristoteles* tétele, hogy „mindennek annyi része van a létezésben, amennyi része van az igazságban“ (*Metaph.* II. 1, 993 b.), azt a mély értelmet rejti magában, hogy az igazság úgy van, mint a törvényszerűség, mely a valóság, a dolgok, természeti lények s az ember igaz mivoltát megszabja, s ennek a rejlő és soha ki nem meríthető törvényszerűségnek birtokbavételére az embernek egyetlen eszköze van: az ismerés, s ez az ismerés lehet igaz, ha a valóság igaz mivoltába, lényegébe, pillant bele, s elérheti ezt, ha a maga autonómiáját érvényesíti, — csak akkor tudhatja a dolgok autonómiáját is felismerni s ami ezzel egy, elismerni. A világ rejlő igaz valóságából annyit ér el az ember, amennyinek megtapasztalására és értelmezésére — együtt: megismerésére, becsületes értelmi munka elviheti.

S csak az ismerő munka, vagyis az értelem, viheti el; egyedül őt tetszett a gondviselésnek erre rendelni. Próbálták a világ titkos lényegét az értelem helyett valami egyébbel „ragadni meg“: elragadtatással, intuicióval, extázissal, még napjainkban is, főleg mióta *Bergson* meg tudta ígézni a hiszékeny fantáziákat, hogy az intuició valami különleges, kivételes elmék számára fenntartott képesség, mellyel a világ titkos lényegét, az örök mozgalmasságot vagy folyamatot „tetten lehet érni“, azóta megerősödött ez a jámbor hiedelem s a szegény értelemre, melyet *Bergson* ugyancsak lesajnált, megint szánakozva néz a magasabb erőkben hívő kritikátlan elme,

¹ L. *Pauler Akos*: Bevezetés a filozófiába. 75–77. l.

— pedig az első komoly utánagondolással megláthatná, hogy amit valaha elragadtatásában az ember igazán meglátott, annak igazi birtokbavételéhez egyetlen eszköze éppen ez volt: az alázatos, engedelmes, hűségesen utánarajzoló értelem: az az egyetlen képesség, amely magához érteti, öleli, és — a világ igazi és egyetlen nyílt titkával, — szüntelenül a maga szellemi valóságában ismeretté lelkesíti, amit megtapasztalt s most, befejező mozzanatul, megismert, mert — megértett.

S éppen olyan kevés utánagondolás meggyőzhetné az értelmet lenéző rajongókat arról is, hogy az intuíció, ahol igazán komoly és azért meglepő *belepillantással* jutalmazza az embert, azért teheti, mert éppen ennek a megértésben megjeljesedő folyamatnak betetőző mozzanata: a szétszórt jelenségekbe egyszerre belenyilallik a világosság, egyszerre értelmet nyer tőle a közömbös vagy ellenséges benyomás-csomó — hogyne, hiszen az a világosság éppen az értelem világossága, csoda-e, hogy az öntudatos én, az egész tevékenység igazi és egyetlen alanya, megrendül ettől az igazán csodálatra méltó tapasztalatól és a hirtelen fényben magasabb erő kegyelmi ajándékát látja: kijelentést, — annak mondhatja, nem is mondhat kevesebbet, mert annak az egyetlen világbíró hatalomnak *értékét* kevesebbrel nem is fejezheti ki. De ennek az egész folyamatnak világos ismerete éppen abban teljesedik meg és azzal jutalmazza meg az őszinte értelmi munkát, hogy megvilágítja az egész egységes folyamat alkatát: azt, hogy ugyanaz a tapasztaló intelligencia *értékeli* az ismerés egész művét és jelentőségét, *amelyik* végzi s most magára eszmélve, nem mondhat mélyebb hódolatot, mint azt, hogy ajándék neki ez az egész boldog nyereség, a világosság, hogy kijelentés az, fanerózis, kinyilatkoztatás; de eszköze vagyis elvégző alanya sohase volt más ennek az egész felséges folyamatnak, mint az értelem, az intelligencia s ennek önmaga legtömörebb összeszedése, mikor a nagy pere támad: a sokáig keresett értelem hirtelen megvilágosodása, az intuíció.

Ezért kimondhatatlanul mély funkció az ismerés és a megértés, az egésznek befejező mozzanata, mert az igazsághoz, vagyis a valóság autonóm lényegének rejlő titkaihoz nem visz el egyéb, mint csak az ismeret; s az ismeret igazsága azt teszi, hogy híven lepi a valóságot, — az igaz ismeret annyi, mint a valóság igaz ismerete, a való igaz mivoltának ismerete. Ennek szolgálatában áll, önkéntelen, de tévedhetetlen őszönti bizonyosság érzéssel, az egész módszeres ismerő munka, az iskola előkészítő és gyakorló berendezésétől el a kutatás autonóm intézeteiig; — ezért érthető, hogy akik komolyan veszik az értelemnek ezt a fundamentális szerepét, miért harcolnak az igaz ismerés munkájának biztosításáért úgy, mint akik az élet minden értékének biztosítását szolgál-

ják; miért fáj nekik a rossz iskola, amely talán csak azért az, mert nem az iskolázottak lelki adottságaihoz símul, s ezt a legjobbakaratú tanítók nevelő ereje se teheti jóvá; — miért fáj a látvány, hogy az iskola nem tanít meg tanulni s azért még a tudományos munkára szánt intézményekben is a tudni nem érdemesnek mily hihetetlen özöne árad tudomány címen s az ember nem tudja, örülni kell-e, vagy sajnálni, hogy a nagy tömegnek sejtelve sincs, minő tudományos ponyva lepi el a többi ponyva mellett a köztudatot: a „tudományos plebejusságnak“ az a meghökkentő áradata, melyben *Jaspers* korunk krisisének egyik bizonyosságát látja.²

Pedig, amíg az igazságot, ami ott van a dolgokban, mint törvény, a lényeg és léte törvénye, a természeti valóságban éppúgy, mint az emberben, tervszerű alkotásaiban, nem világitja át, addig nem tölti be szerepét az ismerés, addig csak saját magának előkészítő gyakorlata; magasabb rendű hivatását semmiféle más tevékenység se veheti át s nem pótolhatja, se szívbeli jámborság, se áhitatos csudálkozás, — akik az értelmet erőtlennek és alkalmatlannak hiszik a saját maga feladatára, mert tévesen értelmezik ezt a feladatot, szívesen emlékeztetik a bibliai mondásra: az Isten félelme a bölcsesség kezdete, — mintha a tudás rendszeres munkája nem eszmélt volna rá erre a valóban alapvető viselkedésre: a csodálkozás, mondta Platon, az elméleti magatartás kezdete és megindítója, mikor az ember a mindennapi jelenségekben látja meg a nyílt titkok hívogató látomását; — *addig* a rendkívüli, szokatlan, ijesztő dolgok ejtették csudálatba, *most* nemesedett csodálkozása is az intelligencia nemességének szintjére; *most* váltott a naiv álmétkodásból életformáló erővé, mert ámuldozó passzivitásból *most* tömörülhetett az igazság eszközévé. S

² *Jaspers*: Die geistige Situation der Zeit (Sammlung Götschen, B. 1000, 1932, 121): „nem a tudomány maga, hanem az ember jutott krízisbe a tudománnyal“, még pedig a tömegesülés, a tömeges lét miatt. „Az a tény, hogy az egyesek szabad kutató munkája tudományos üzemmé változott, azzal a következménnyel jár, hogy mindenki képesnek tartja magát közreműködni benne, ha csak értelme van és szorgalmas. Ezzel a tudományos plebejusság hatalmasodik el; üres analogia szerinti munkák képzülnek, hogy kutatónak tűnjék fel valaki; tetszés szerinti megállapításokat végeznek, leírásokat, számlálásokat, s ezt tapasztalati tudománynak adják ki. Az álláspontok végtelensége, melyek közt az ember végre már ki se ismeri magát, egyetlen következménye annak, hogy mindenki, felelősség nélkül, el meri mondani véleményét, melyet kikínlódtott magából, hogy ő is jelentsen valamit. ... Sok tudományban az irodalmi szenzáció, a maga hamis zsurnalizmusával már a pillanatnyi siker eszköze lehetett“, mert „a kutatás és az irodalom értelme összezavarodott“.

akik az imádságot az értelem egyedüli segítőjének ajánlják, mert annak tapasztalták, bizonyosan nem úgy értik ezt a segítséget, hogy az értelem helyett oldja meg az értelem teendőit, hanem úgy, hogy még jobban tömörítse az ismerő öntudat lelkiismeretét s egész felajzottságát, mikor hozzáfog a maga missziójához.

Érthető mindebből, hogy az igazságnak csak megpillantása is azzal a semmi mással össze nem hasonlítható érzéssel jár, hogy a hosszú erőfeszítéssel megnyert hirtelen világosság a végső bizonyosságot adja, — az igazság különböző megjelölései figyelemre méltóan rögzítik meg ennek a tapasztalatnak egyes, egymást kiegészítő és megteljesítő mozzanatait: a görögnek *alétheia* az igazság: elrejtett dolgokról a rejtő lepel félrevonása, tehát most már a rejtetlenség, azaz, nyilvánvalóság; a sémitának émin, *ámen*: támasz, melyre biztonságosan lehet támaszkodni, (a mn-től: támaszkodni): a németnek és magyaroknak nincs ilyen plasztikusan szemléletes útja az érzéki kiindulástól az elvont jelentésig.

De érthető az is, hogy abban az éles fényben, melyet az igazság villáma gyújt, könnyen elakad a lélekzet s amilyen összehasonlíthatatlan érzés, szemtől szembe állani az igazsággal, éppen olyan félelmetes is: ezért érezte az ember, öntudatos élete elejétől fogva egyszerre az igazságnak isteni vonzó erejét és csaknem ijesztő kérlelhetetlenségét, — ezért nézett a világ mindig önkéntelen borzongó tisztelettel az igazság kutatóira, mert kiérezte, hogy szent bátorság kell ehhez a különös kockázathoz — az ember szívesebben ott hagyja a titkot a lepel alatt: a saisi fátyol szimboluma mélyeséges igazságról lebbenti fel az eltakaró fátyolt; az igazság félelmetes hatalom s Nietzsche mély igazsággal mondhatta: az ember belehalna az igazságba, die Seelchen stürben ob ihrer Wahrheit, — jó szerencse, hogy az a kicsi is életformáló erő belőle, amit az iskola szűrőjén át mégis magáévá tesz a világ.

Éppen ez annak az életberendezésnek jelentősége, melyet az *elméleti magatartás* nevén ismerünk: a *theoria* nevén, ahogy a görög szellem elindította s örökül hagyta a világnak. Nem ok nélkül becsülte a legjobb és legédesebb valaminek ezt az elméleti életet; mert nem sáppasztja elvont szürkeséggé a dolgokat és igaz mivoltukat, nem szakítja el az igazságot az élettől, a valóságtól, bár Faust joggal panaszkodhatta, hogy „szürke minden elmélet“, mert amit a középkorból kiszabaduló falusi típusú ember elméletnek ismerhetett, az bizony szürke és élettelen valami volt, papiros ízű sekélyes elméletna gyümölcse; de a *theoria* eredeti értelme nem ez, hanem — ami a görögöknél valóban volt: — a *szemlélet* üde, gazdag, tartalmas sokfélesége — igazában véve nincs is szürke elmélet, csak szürke lelkek vannak, természetes, hogy elméleteik

is olyanok, szemléleteik is. De az igazi theoria, amelyik az igazság, vagyis a rejlő jelentések olyan szemléletére képes, aminőt Platon élt és tanított, éppen ennél a szemlélő erejénél fogva *organonja*, eszköze az igazság életformáló szolgálatának, s ez mindennek fölött abban áll, amit a negyedik evangélium egyik legmélyebb igéje mond: megismeritek az igazságot s az igazság szabaddá teszi titeket. (Ján. 8:32.)

Szabaddá, mitől? Mindenek előtt a szorongástól, melyet a félhomály és a bizonytalanság okoz, akár a természet jelenségeiben, akár a saját magunk lelki életében, mert a bűntudat megzavarja az ismeretet s a lelkiismeretet is, — aztán az érzéki benyomások, az „adatok“ — természeti adatok és dogmák elborító tömegének nyomásától, tehát az előítéletektől, Bacon-féle *idolumoktól*, magunk és mások kedvenc tévedéseitől, *szabaddá tesz a mindig igazabb lényegismeretre*. Mi egyéb tehetne szabaddá? A hit? Jézus nem ezzel biztat: az *igazság* tesz szabaddá, az, amit folyton igazabban ismerhet meg az ember. A hit lehet vakhit, — igaz az a hit, amelyiket a hit lényegét szabadon megismerő ismerés igazol, s amelyik a gyakorlatban ezért igazolhatja magát, mert aki hiszi, a hitnek *ezt az igaz mivoltát* gyakorolja. Mi igazolhatná egyéb? A megalkuvások? Az örökös kaméleonkodás? Hiszen ez is — éppen értelmi munka, csak hogy méltatlan az értelemhez; áltudomány, — tudomány-mimikri: az igazság hasznavehetőségével szatócskodik, pedig a hasznosság is az igazság funkciója; bár az igazság egész kozmikus hatalma, *hyparcheidiája* nem oldódik fel a hasznosságban, *csak az igaz lehet hasznos*, — a pragmatizmus erőlködése megbukik az igazság logikai priusz voltában. Éppen ez a hasznossága is benne van, megnyilatkozik abban a hatásában, hogy felszabadítja a lelket, — ezért formálhatja is aztán: úgy, hogy megtanít a dolgok autonómiáját megbecsülni, s ezzel az ismerő — s általában tevékeny — szellem saját autonómiáját kifejteni s ezzel megbecsülni, akár az erkölcsi, akár a vallásos, akár a jogi vagy művészi megnyilatkozásokról van szó.

2.

De ha ilyen egyetemes és kozmikus hatalom, ennyire alapvető erő az igazság, miért mondta mégis Platon a *jót*, a *jóságot* a magasabbnak? Hogy fonódik össze a *jóság* az *igazzal*, vagy az *igaz* oldaláról *hogyan* és *hol* tér át az értékelés az *igazról* a *jóra*?

Éppen azon a ponton, ahol kiviláglik, hogy az igazság úgy *van*, mint a valóság törvénye, autonómiája, *létmódja* az, *hogyan* *érvényesíti magát*, — ezért a dolgok objektív igazsága nem közömbös kozmikus folyamat, hanem öntudatos utánarajzolásal érvényesüléshez hozzásegíteni való törvény, — *nem me-*

tafizikai entitás, hanem megvalósítandó feladat, mihelyt a legkisebbet is felismeri belőle az értelem. Ezért élethatalom az igazság; aki belékapcsolódik, parányi erejét megnőni érzi, mint aki a Golf-áram sodrára bízta magát; ez a mély tétel igaz értelme, hogy annyi részünk van a létben, amennyi az igazságban; igen: amennyit a dolgok valóságából, lényeges mivoltából, törvényszerűségéből magunkévá tenni képesek vagyunk, annyira lehetünk úrrá a dolgok felett, nem az ázsiai kényúr zsarnoki uralma értelmében, hanem úgy, hogy igazi mivolta, természete törvényeit érvényesíteni segítjük, aminélfogva nemesebb búzánk, tartósabb épületeink és célszerűbb iskoláink lehetnek.

Ez egyszerű szóval azt teszi, hogy az igazság várja, hogy a felismerő öntudat megvalósítsa. Amíg még *csak elméleti viszonyban* vagyunk az igazsággal, már akkor is minden magára reflektálni képes öntudat érzi a felséges késztetést, mint egy belső parancsot, hogy a felismert igazság szerint kell élnie: hogy meg kell valósítania, érvényesítenie, aminek érvényét felismerte; azaz, addig is már az erkölcsi kötelezettség uralma alatt élünk. S most képzeljünk el valakit, aki birtokában van egy ismeretnek, mellyel valamely rejtély nyitját adhatná meg: egy ismeretlen szöveg nyitját pl., vagy egy ember sorsáét, aki bírói ítélet alatt áll, de ő nem érvényesíti ezt az ismeretét: nem akar — vagy nem mer? — élni vele; mit mondunk reá? Ismerete van, de nincs *lelkiismerete*: a felismert igazat nem *éli*, bezárkózik elméleti viszonya vélt erősségébe.

De semmiféle visszahúzódas se tudhatja elrejteni a nagy törvényt, hogy az igazságot nem elég csak ismerni, — élni kell szerinte, meg kell valósítani, az öntudatos ismerő én érdekében éppúgy, mint a valóság érdekében, melyről az ismeret szól. Mert ez az öntudatos munka segíti a valóságot vagyis a benne élő autonóm törvényszerűséget mindig teljesebb érvényesülésre, s ez a tisztán elméletinek tetsző munka fejti ki az ismeretben magát megvalósító öntudatos szellem autonómiáját, egész megvalósulása világában, — ezért az igazság a leggyakorlatibb hatalom, — ezért utal minden igazán gyakorlati építő erő erre az igazságban gyökerező elemi erőre, — *csak* az igazságnak lehet ilyen építő ereje, de ezt az erőt meg is kell mutatni; Goethe nem ok nélkül sürgette: a hazugságot ezerszer kürtölik, miért kellene az igazságról hallgatni?

Ezért van annyi felemelő, hódító hatása a látványnak, ha az igazság kutatóit igazságuk mellett megállani látjuk, akkor is, ha az igazság valóban félelmetes, ahogy Nietzsche rávillantott, s akkor is, ha a hitvallás tétel mártírumáig menő hűséget követel az igazság kutatójától. Akkor azt mondjuk: az

igazság azzal tett magáról bizonyosságot, hogy minden egyébnél kívánatosabbnak, magasabbnak, — *jobb*nak bizonyult abban, aki felismerte, — ezzel a jóság általános és könnyen elmosódó jelentésébe egyszerre beleorganizálódik a szilárd és kristályos határozottság és a szétfolyó általánosságba, amit a jóságba a kritizálatlan köztudat belefog, tiszta és határozott körvonalakkal írja bele a jó igaz értelmét.

Mert a jón annyi mindent ért a naiv köztudat, hogy elő se lehetne egykönnyen számlálni: jó föld, jó kép, jó kenyér, jó szív, jó ruha — nyilvánvaló, hogy a *jó általában az értéket* vagy értékességet akarja jelenteni, holott egyik az igaz területére tartozik, másik a hasznosra, a harmadik a szépség világába, — a jó festmény másféle értéket jelent, mint a jó föld, — mi marad hát tisztán és határozottan a jónak?

Erre a lényegbevágó kérdésre az a hosszú tusakodás adhatja meg a válasznak mindenek előtt irányát, aztán konkrét tartalmát is, melyet az ember a *legfőbb jó* meghatározása és bírhatása érdekében magával vívott. Ennek a minden másnál tanulságosabb szellemtörténeti evolúciónak itt csak tanulsága érdekelhet — konkrét alakzatait az erkölcsiség s az erkölcsi értékeszme történeti rajzai mutatják,³ — s ezt abban a tételben lehet összefoglalni, hogy az értékelő tudatnak egyszer föl kellett ismernie, hogy *a legfőbb jó nem lehet érzéki valóság*, élvezetessége vagy hasznossága által kívánatosnak tetszhető dolog, még pedig azért nem, mert aki a legfőbb jóra vágyik, az öntudatos ember, nem érzéki mivoltával igényli és sóvárogja azt a legfőbb jót, mert már ráeszmélt arra, — álomlátásaiban és vallásos vszonyulásában, — hogy ő lelki lény s ez az igazi mivolta.

Ezzel azonban az a csira kezd érvényesülni, melyből egyszer a reflektáló értelem tudatosítja, hogy a *jó jelző* egyedül egy valamit jelezhet: éppen az embernek ezt az igazi mivoltát, a lelki vagy szellemi természetet (a szavakon nincs miért összekülönbözni, vagy fontoskodni velök), — mert az ember lényege nem az, hogy izomtulajdonos, még csak az se, hogy „agybirtokos“, ahogy Beethoven fricskázta meg az ő jóvoltából „földbirtokossá“ cseperedett testvérét, — hanem, hogy lelki lény, s érzéki, testi valósága ennek eszköze: organuma, — a szent lélek temploma: s ennél hívebb és magasabb becslést a test nem találhat, — ezért minden szenvedésünk forrása és a tragikus életérzés gyökere az a minden másnál gyötrelmesebb tapasztalat, hogy ezt a lelki mivoltunkat nem va-

³ L. Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története, I. k. 1926, II. k. 1936, Szeged. — Böhm Károly: Az értékelés phaenomenológiája a XV. századig, Athenaeum, 1912. évf., (különnyomatban is)

gyünk képesek úgy érvényesíteni, ahogy kellene s ahogy szívünk szerint szeretnők: ez az Ovidius búsongó panasza: *video meliora proboque, deteriora sequor*, — ez a Pál apostol még erőteljesebb vallomása (Róm. 7, 14 s köv.) nem azt mívelem, amit akarok, hanem amit gyűlölök, azt cselekszem, — azt a másik törvényt (23. v.), „amely ellenkezik elmém törvényével és rabul ad engem a bűn törvényének, amely van az én tagjaimban“. Igen, ezért érzi az ember a legnagyobb rossznak a bűnt, amely elszakítja az Isten közvetlen jóakaratótól, s ezért az élet legszomorúbb tapasztalata az, amelyet minden gyermek életében ismétlődni látunk, mint emberi tragikumunk örökösen megújuló mementoját: hogy mint a frissen hullott hó szüzi fehérségét, úgy lepi s szennyezi be ezt a gyermeki tiszta lelket — milyen hamar! — mint valami kozmikus por, a községes földi szenny, az anyagiség.

De éppen ebből az ellentét erejével világló alaptényből érthető a parancs komolysága is: éppen ezért kell azt az igazi jót célul kitűzni, elszántan keresni, — s innen a Kant tételének alapvető igazsága: az egyetlen valóság, ami igényelheti a jó nevet az emberben, az *akarat*, mert az akarat az öntudatos lélek vagy lelkiesség önmaga összeszedése, — s hogy az emberiségnek milyen mélyről fakadó visszhangja szentesíti ezt a megállapítást, mutatja a karácsonyi örömhír csöndes ujjongása, mert az a jóakarát embereinek békeességét hirdeti, (eiréné en tois anthropoisin eudokias, Luk. 2, 14), — akik akarják ezt az igazi jót: a lelki javak szolgálatát.

Ezért támad az emberben, az életet, küzdelmeit és kudarcait megtapasztalt emberben, az az ellenállhatatlan érzés, hogy a legmagasabb valóság, az egyetlen, amelynek létezni joga és igénye lehet, a tisztaságnak az a boldog magától értetődő áradása, amit a kis gyermekben, mint elvesztett paradicsoma emlékét néz az ember, s ebből a magatartásból érthető, hogy ennek a legfőbb jónak mértékével mérve, egyszerűen csak elhalványul az igazság kutatására indult egész munka értéke, az értelem általában s az igazság talán addig lázas keresése hiábavalóságnak tetszik, mint az ószövetségi *prédikátornak* — az embert valami *misologia* kísértése környékezi meg: hajlandó lesz lesajnálni a szegény tehetetlen értelmet s szívesebben bízza magát a jámbor csudálkozó ájtatosságra, — az az igazság, mutat a gyermeki ártatlanság boldog naivságára, az a tiszta jóság. S ime, az ember, a kicsi ember is, részese lett ezzel a töprengéssel a tusakodásnak, mellyel a lángelmék vitták, hogy melyik is hát a nagyobb, az első; így döntött Platon a jóság mellett, Aristoteles az igazság mellett. Ha további tanúságot keresnénk, a Jézusé lephetne meg: Márk ev. 10, 17/8-ban a jót olyan magasra emeli az ember elérhető gondolatai fölé, mint Platon sem, — saját magát sem engedi a

gazdag ifjú által jónak neveztetni, nincs más jó, csak az Isten: a tisztán lélek, akit tehát csak lélekben lehet *igazán* imádni (János ev. 4:24).

A töprengést pedig nem szüntetheti meg egyéb, mint az a ráeszmélés, hogy a két törzsérték közt nincs miért versengésre gondolni, mert a két fogalom *ugyanazon egy lényegesség két megnyilatkozását jelenti*;⁴ az igazság, melyet mi a valóság lényegének és törvényeinek megismerésével közelíthetünk meg, a jónak szolgálata, s a jót, melyet a kis gyermek ártatlanságában ideálnak szeretnénk tudni, úgy kell folyton visszahódítani, — ez Böhm egyik legmélyebb gondolatának igazsága: az igaznak jóvá kell lennie,⁵ — különben csonka és hiányos maradna, mert *egy* érték valósul meg mind a kettőben: éppen ez a szellem, amely sohase kész, adott valami, — az a kimondhatatlan szerencsénk, hogy nem az, nem metafizikai, dologi realitás, mert akkor vége volna az ember lelki mivoltával járó értéknek: hanem *feladat*, mindig új harcban kivívandó s így folyton gyarapodó érték, — mindig teljesebben *érvényesülő* s öntudatosan érvényesítendő életformáló erő, akár hosszú értelmi munka eredménye, mint az az igazság, melyet rendszeres értelmi munka ismer meg, akár a lelkiismeret közvetlenül érthető parancsa, melyet a kis gyermek is megért s a jónak igazságát valósítja meg vele.

Igy lép az igazság kozmikus jelentősége mellé a jóságé: az igazság a dolgok örök jelentése és érvényesülése törvényszerűsége; amennyire az öntudatos szellem felismeri s gyakorolja, annyira van része a valóságban s amennyit az igazságból megvalósított, annyira lett reánézve valóság a jó: ez a szellemi létező, amivel a dolgok nyers anyagi adathalmazába értelmet, rendet visz s aminek szellemi mivolta abban nyilatkozik meg, hogy a valónak ideális képét teremti meg; s amíg ezt műveli, a szellemisség egyetlen értékességét hirdeti tetteivel — csoda-e hogy a reáforduló értelem egyszer öntudatosan fel is ismeri ezt az alapvető tény, s akkor teszi értékelése alapaxiómájává, mint Böhm Károly, hogy *nincs egyéb, aminek önmagában volna értéke, mint a szellem*,⁶ úgy, ahogy az öntudatosságban megteljesedő emberi szellemben tapasztaljuk s megismerjük s érthetjük.

Nem lephet meg ezek után, ha ezt az egész értékvilágot a valóságnak fölébe emeli, el is szakítja, *transzcendálja* az értékelő tudat, mintha ez a világ nem volna méltó reá, — valahol egy külön, magasabb világban él ez a magasabb rendű lét: ez a Sokrates—Platon ideáinak világa. Nincs semmi baj ezzel

⁴ Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, 77. és 108. §.

⁵ Böhm Károly: Axiológia, 311. és köv. l.

⁶ U. ott, 181. és köv., 185. l.

a bővöletesen megvesztegető s csaknem kivédhetetlen transcendálással, amíg — vagy mihelyt ráeszmél az ember, hogy éppen az *értékelő tudat* mivelteti ezt, mert így véli érdeme szerint becsülni ezt a minden kicsi valóságát átható magasabb létet, — ez a *nötető* (Arany János) hódolattevés *szakítja el az értéket a valóságtól*, — nem vevén észre, hogy ha igazán külön lehetne tépni a valóságot két ilyen egyenlőtlen értékű félre, elveszteni létjogát ez a mégis tényleges valóságnak elismerendő véges és viszonylagos világ, hiszen éppen *ennek* bizosítására fordult a Sokrates—Platon *értékelő tudata* ahhoz a romolhatatlan, önmagában értékes, tehát, így egészíti ki a sort az értékelés, *igazán létező* „valós valósághoz“. Szerencsére ez a kettősség nincs meg a valóságban, csak éppen — az értékelő tudatban, de onnan pótolhatatlan és meg nem kerülhető szükségességgel fonódik belé világgépünkbe, úgy, hogy ugyanannak az egy és egységes valóságnak, melyet a lehetséges tapasztalat — fizikai, erkölcsi, esztétikai stb. tapasztalat folyton mélyebben és igazabban, mert hívebben ismertet meg, — alkotó mozzanatait természetük szerint megillető rangsorba állítja, abban az ösztönszerű s ezúttal is biztos tudatban, hogy csak a valóságnak van értéke, *de ez az érték nem egyforma minden létezőben* s azért kell az értékek rangsorát megállapítani, — egyetlen mérték szigorú és kizárólagos alkalmazásával: hogy mennyire szellemi a valóságnak az a mozzanata s ha nem az, mivel járul hozzá a szellem, az isteni lélek önértékű valósága kifejtéséhez és uralmához. Ebben az egyetemes és valóban kozmikus távlatban tisztul igazán meggyőződéssé a fölsejlett igazság, hogy igaz és jó ugyanannak az egy értéknek: a szellemi mivoltnak, két *aspektusa*, megvalósulási mozzanata.

3.

De aki belefeledkezik ebbe a szemlélődésbe, könnyen azon kaphatja magát, hogy egyszer csak eltűnik előle az igaz és a jó szembeállított kettőssége s kettejük megül előtűnik egy harmadik, váratlan s mégis természetes jelenség, ismerős s mégis új: ugyanaz a valóság, amely az igaz és jó világát teszi, de valami különös és igéző többlettel, mintha valami aureola venné körül, — ugyanaz a való az, melyben élünk, s mégis több: *égi mássa* ennek, — bizony, nem csoda, hogy igézetesebbnek érezzük, mint az igazat és jót külön és együtt; hogy egy Dickens vagy Jókai regényt azzal az ellenállhatatlan érzéssel tesszünk le a kezünkbe, — gondoljunk pl. az *Egy az Isten-re*, — hogy *ez az igaz*: ilyennek kellene lennie a világnak s az emberi életnek, így volna igazán jó. S akit az igaz és jó kozmikus fennsége talán hűvösen hagy, bár érzi világhatalom voltát, szívesen átengedi magát a szépség bővö-

letének — ebből az ősi tényből merítette Schiller azt a reményét, hogy a szépségen keresztül símábban és könnyebben el lehet vezérelni az embert az igaz és jó követelő és parancsoló világába — az esztétikai nevelés vonzóbb útján.

Mivel éri el a szépség ezt a sajátos hatást, amit az Arany János finom esztétikai érzéke ebbe a gazdag sejtető kifejezésbe tömörített: ez a valónak égi mássa? Talán elvesz valamit a nyers valóból, vagy elhallgat belőle valamit — meghamisítja, illuzióvá légyesíti? El is vesz, meg hozzá is tesz csakugyan, valamit, de ez nem meghamisítás, ellenkezőleg: éppen a valóság igazi mivoltának, lényeges tartalmának tömörítése, hangsúlyozása, — ilyen értelemben elhagyása, csakugyan, annak, ami nem tartozik ehhez a lényeges mivolthoz, ami esetleges, egyszeri; annál nyomatékosabb kiemelése annak, ami uralkodó lényege, igaz jelentése. Ugyanezt a lényegét keresi a tisztán elméleti munka is, de az megelégszik, mert ez az ő eszköze és feladata, a jelentés fogalmi tisztázásával, az igaz ismerettel; — a szépség varázsa onnan van, hogy benne az érzéki szemlélet számára jelenik meg, látható és hallható valóságul, az a titkos valami, amit a dolgok *lényegének* mond a nyelv, tehát úgy, *mintha* teljes valósággá lett volna; a szépségben tehát ott van az igaz és a jó, de nem keresni való elzárttságban, hanem nyilvánvaló teljességében, az *aisthézis* számára kibontakozottan, tehát hozzáférhető maga megnyilatkozásában. Innen van a szépség varázsereje a legkisebb lélekre is, innen fölénye: teljes megnyilatkozásában mutatja a valóságot, a természet s az emberi élet valóságait, úgy, hogy értelem és érzék egyszerre ölelheti magához azt a most már teljesen megnyilatkozott örökösen nyílt titkot, ami a lét. Azért nincs szüksége a szépnek hosszú megfeszítő munkára, amit az értelemnek el kell végeznie, ha a dolgok fölé akar kerülni, — a szépség célnál van, mindent kifejez abból, ami a dolgokban rejlő lényegesség, lehet, hogy egy váratlan mozdulat nyitja meg ezt a hirtelen megteljesedést, vagy ha a napfény úgy hull egy százszor látott oromfalra, hogy a közömbös és jelentéktelen dolog egyszerre látomássá, *jelenéssé* nemesedik.

Ezt a látomássá igézést végzi öntudatos és tervszerű munkával a művész: ezért becsülte a művészt, a *poiétést*, a Carlyle elgondolása szerint hősök közt is a legmagasabbra, a primitív idők embere is, a legsejtelmesebb világban élőnek, mert olyan képességet becsült benne, amely rokon s egyenlő rangú a jövőbelátással s a nagy életparancsok kijelentésével: hogy bele tudja rögzíteni a látomásokat, aminőt mindenki végigborzongani érezhet magában, de ami aztán el is enyészik, — valami érzéki közegbe, táncba, szóba vagy rajzba, s azután az az ábrázolt jelenés közkinccs és életirányító hatalommá lesz.

S ezért van, hogy a nagy élmények, hazafias, vallásos vagy általános emberi érzések kifejezését a művésztől, a szép dolgok alkotójától várja az ember, s csak a művész elégítheti ki ezt a semmi mással nem pótolható és meg nem kerülhető vágyat, éppen azzal, hogy semmi mást se akar adni, mint a szépség formájába öntött tiszta jelentését annak, ami ezrek lelkét eltölti, s most teljes kifejezését igényli, s ez a teljes kifejezés csak egy lehet: a művészi kifejezés. Ha egyebet csempész bele a művész, kiérzik a propaganda íz — akár minek kíván propagandát csinálni; s nem valószínű, hogy annak is beválnék. Mikor az athéniek Tyrtaiost küldték a spártaiaknak hadi segítségül, a költő egyetlen módon adhatta nekik azt a segítséget: a tiszta művészet hódító szépségével énekelt nekik a vitéségről.

Igy lesz a szépség, ez a csupa ráadásnak és játéknak tet-sző jelenség az élet komoly valóságai mellett, élethatalommá és kozmikus erővé — ezért volt komoly figyelmeztetés a Lotze ráeszmélése, hogy a világmagyarázat rendszere a metafizikai elmélkedés, befejezetlen, amíg a szépet meg nem magyarázza. S ezt a magyarázatot abban az irányban találhatja meg a kutatás, mely igazzal és jóval való kapcsolatát nyomozza: hol van a kapcsolódási pontjuk? Ebben a sokszor használt, csaknem elsőkélyesített fogalomban, amit a világ a *formának* mond. A forma, az *eidós* ősi, mély értelme szerint, a valóság-nak az a mozzanat, mely létét, konkrét, egyedi létmódját, meghatározza, melyben tehát rejlő lényege valósul meg; ez volt Aristoteles gondolatának gyökere az eidosról, mely a *hylét*, a magában alaktalan anyagot azzá a konkrét létezővé formálja, aminek tapasztaljuk; ez a középkori fogalmazás értelme: *forma dat esse rei*; — világos hogy ha a forma teljesen áthatja az anyagot a maga erejével, akkor minden rejlő tartalma napfényre jut, a teljes megformálás annyi, mint a teljes lét: ez a metafizikába elmélyült magyarázatomód nyilvánvalóan esztétikai csirából fakadt, ott is van az egész görög metafizika mélyén, — és Schiller éppen ezt a tisztán esztétikai értelmét emelte ki, mikor emlékezetes tételét megfogalmazta: a tartalmat a forma által megsemmisíteni — *den Gehalt durch die Form zu vertilgen* —: ez a művészi megformálás, a teljes kifejezés. Igen: *a tartalomból semmi se marad* kifejezetlen, megformálatlan, *minden formává lett*: megjelent az érzelmi szemlélet számára, — ennél többet intelligencia nem mondhat a valóságról.

Nyilvánvaló, hogy annak a formáló erőnek, amely ezt a csodát meg tudja tenni, magas rendű intelligenciának kell lennie, — ezért mondta Kant, hogy a művészet a lángész művészet s nem volt hajlandó lángelmét másutt, mint a művészetben elismerni — a valóságban, tudjuk, meg kell eléged-

nünk a lángésznel kisebb fokú tehetség esztétikai ajándékai-
val, de az semmit sem von le a Kant tételének érvényéből:
ha csak „határeset“ marad is. S ezért áll a tétel, hogy a láng-
ész az az intelligencia, amely úgy hat, mint a természet: pél-
dányszerű, *exemplaris*, mert a dolgok jelentését oly mélyen
látja, mint senki más, s ezt a jelentést a természete szerinti
érzéki „végsőségbe“ tudja beleigézni, — a dolgok igazságát és
a jó igaz mivoltát tehát úgy ábrázolni, ahogy az egyoldalú
tudós a maga tisztán elméleti célja szerint nem volna képes,
szerencsére nem is köteles. Ezért nevezte Böhm Károly a mű-
vészt *gyakorló filozófus*nak, aki a jelentések törvényét ismeri
és meg is valósítja az ábrázolásban.

S ennyiben van a szépség, az esztétikum, melybe a szép
és rokonsága beletartozik, akár a természeti szép ígéz meg,
akár a művészet alkotásai, *fölötte az igaznak és jónak*: fö-
lötte úgy, ahogy a beteljesedés van fölötte a kezdetnek, a be-
tetőzés az alapvetésnek: fölteszi ezeket, — ezt fejezte ki a
francia ráeszmélés: nincs más szép, csak az igaz — rien de
beau que le vrai, — innen az Arany—Greguss szellemes kap-
csolat-keresése a három törzsérték közt: a szép az igaz mód-
ján kifejezett jó. Ugyanezt az egy és egyetlen valóságot ábrá-
zolja a művészet is, amelyben élünk, de mert úgy ábrá-
zolja, amilyen igaz jelentése szerint, ha idő és hely által
meghatározott látási módon is, — azért úgy tetszik, *mintha* az
igaz teljesen megvalósult volna s a jó — végre! — megtalálta
vona igénye szerinti érvényesülését, a művészi igazságszol-
gáltatás törvénye szerint, ami nem több, s nem kevesebb, mint
végigvinni a jelentés megkövetelte formálást úgy, hogy a
forma által a tartalom „megszűnjék“, mert mindenestől, ami
benne lényeges, éppen formává lett: szemléletes valósággá a
valónak ezen égi másában. Ezért mondhatta Nietzsche, hogy
a világot a maga egészében csak úgy lehet igazolni, mint esz-
tétikai jelenséget: nur als aesthetisches Phaenomen ist das
Dasein und die Welt ewig gerechtfertigt.

Világos ebből, hogy az esztétikai szemlélethez vivő út
nem a valóságtól elszigetelődő szépelgő viselkedés, hanem a
valóság értelmének komoly megismerése s a jó parancsának
gyakorlása; hogy tudná különben a művész ábrázolni s a
szemlélő utánarajzolni a valónak igaz mivoltát? Schiller
ugyan azt hitte, hogy a szépségen át simább az út a jóhoz, de
ennek igaz jelentését az a törvény világítja meg, hogy az
ember csak ennyit képes esztétikailag szemlélni, úgy hogy
méltó legyen erre a magas névre, amennyire a dolgok való-
ságát értelmével áthatotta, megértette s a mennyit jóból meg-
valósított — hogy volna különben a művészi formálásnak,
énekben, versben, példázatban, képes ábrázolásban, ereje,
hogy *teljességre vigye* azt a szerény kezdést? Ezért minden

esztétikai nevelés alapaxiómája, hogy azt mutassa meg a szépség formájában, amit a gyermek már átélt, tehát nem Aischylossal és Mozarttal kezdődhetik, hanem a kis lélek naiv tapasztalataival.

A forma ilyen nyílt titkaival adja meg az esztétikai szemlélés azt a csodálatos szabadságot a szemlélőnek, melyre, egyformán képes a falusi legény, mikor a nemzedékről nemzedékre öröklődő mesét hallgatja, s a szépség raffinált fogásaiban duskálkodó műbarát, s amelyben nemcsak az értelem és akarat tusakodásaitól érzi magát szabadnak, amíg a „szép látszatba“ merül, ahol mintha teljes volna a valóságban csonka és hiányos tapasztalati világ, hanem — éppen a *mintha* igézetével — az a szép látszat valóságosabbnak, igazabbnak tetszik, mint amit ábrázol: ez az igaz mag az olyan gondolatokban, melyek a szépségben leghódítóbb bizonyítékát becsülik annak a meggyőződésnek, hogy a világ lényege magasabb rendű valóság, mint amit értékelni lehet — ez a Schiller gondolatának magja:

Was wir als Schönheit hier empfunden,
Wird einst als Wahrheit uns entgegengehn,

Az esztétikai szemléletnek ezt a felszabadító erejét senki se becsülte olyan magasra, mint *Schopenhauer*; nála a művészetnek egyenesen megváltó szerepe van: a szamszara gyötrelmes körforgásából legalább pillanatokra kiszabadít, bár a teljes váltságot nem adhatja meg. A gondolat igaz magja az, hogy a szépség igézetében megjelenő valóság szemlélete pihentető és erőt adó tevékenység, mint minden szabadság érzése; ezért kell nagyra becsülni minden komoly törekvést, mely a szépséget igazán azzá a felszabadító erővé akarja tenni, amivé rendeltetett az igaz és jó egyenlő testvéreül; hogy megszabaduljon az alantas ösztönök reátapadó hinárjától; — akik a művészi ponyva ellen szeretnék összefogni a lelkeket, a slágerek és jazz szörnyűségei ellen, — azt vallják nyilvánosan, ha talán kevesektől megértetten, hogy nagyon komolyan veszik a szépséget, — éppen olyan komolyan, mint a jót és igazat, annyira, hogy nekik is igazán *szent* az ősi emberi hármasság: az igaz, jó és szép háromsága.

Tankó Béla.